

Chipul tănuit în basmele populare europene

Otilia URSACHE*

Key-words: *concealed face, enchanted skin, hybris, fire, journey*

Formă a discursului despre lume, basmul fantastic popular reflectă reprezentări arhaice ale riturilor de trecere ce marcau odinioară accesul la un statut ontologic superior. Dinamica mentalităților presupune fenomenul de „înnoire a înțelesului ritului de către basm” (Propp 1973: 13) și atribuie motivații diferite gesturilor magice străvechi. Veșmântul animalier din basmele fantastice europene își află astfel explicația genetică prin comparație cu ritualul inițierii, desemnat de V. I. Propp „cel mai vechi fundament al basmului” (1973: 366). Încadrarea în uniunea gentilică a bărbaților era condiționată de un ceremonial în care domina „reprezentarea mimetică a morții și a învierii neofitului ca un om nou” (Propp 1973: 455). Masca zoomorfă asumată în timpul ritualului era o formă a „consubstanțialității dintre neofit și animalul totemic” (Propp 1973: 256) văzut ca inițiator. Ritul arhaic cunoaște o prelucrare artistică accentuată în folclorul european unde chipul de împrumut este întotdeauna asumat forțat și resimțit ca un blestem.

Exogamia, ca formă de căsătorie predilectă în poveștile mito-fantastice, implică tabuuri străvechi în relațiile cu străinii, tabuuri sublimate în reticența de a se nunti cu făptura străină, ce are chip animalier. Împărțirea cutumiară arhaică a rolurilor de inițiat-inițiator conduce în basm la o restrângere a sferei personajelor ce pot săvârși gestul magic. Acești „echivalenți morfologici” (Propp 1973: 183) înrudiți sub raport funcțional includ, aproape întotdeauna, membri ai familiei în care neofitul se încadrează prin căsătorie.

Interdicțiile multiple cu rol apotropaic ce îngreădeau viața primitivului impuneau conducătorilor¹ și fetelor aflate la pubertate² separarea de restul comunității. În basme, chipul tănuit al logodnicului/logodnicei este o formă a

---

* Colegiul Tehnic de Electronică și Telecomunicații „Gheorghe Mârzescu”, Iași, România.

¹ Mentalitatea arhaică investea aceste persoane sacre cu energie misterioasă ce trebuie conservată prin tabuul atingerii pământului și a celorlalți membri ai colectivității. Impunerea stării de suspendare „între cer și pământ” (Frazer IV: 259) urmărea protejerea comunității, dar și a făpturii sacre ce-și putea pierde calitățile magice. V. I. Propp identifică și o altă cauză a izolării, neatestată de J. Frazer: „aerul e plin de primejdii, de forțe care se pot dezlănțui în orice moment împotriva omului” (1973: 38).

² „Izolarea fetelor este mai veche decât cea a împăraților” (Propp 1973:37) și se regăsește la numeroase populații primitive, cu aceeași motivație ca interdicțiile impuse clasei conducătoare. O formă extremă a claustrării adolescentelor este atestată de J. Frazer în Noua Irlandă unde „fetele tinere sunt închise timp de patru, cinci ani în cuști mici, [...] stau cufundate în întuneric și nu li se permite să pună piciorul pe pământ” (IV 1980: 264).

izolării ce precede încadrarea în familia împărătească, iar arderea pielii reflectă o complexă viziune magică despre lume. Riturile agricole arhaice atestă înfățișarea animalieră ca formă de transfer a răului asupra oamenilor folosiți drept țapi ispășitori³. Legea similitudinii motivează arderea pielii, efigie a vrăjitoarei ce este astfel îndepărtată din comunitate și nu mai poate influența destinul victimei sale.

Interdicțiile legate de revelarea chipului se regăsesc în ritualul nupțial arhaic la mai multe nivele: mirii trebuiau să-și ascundă fețele, iar la unele popoare în noaptea nunții se achita prețul chipului⁴. Tabuul privirii, una din interdicțiile impuse conducătorilor⁵, atribuie în basm celui fermecat statutul de persoană sacră, al cărui suflet este protejat de masca zoomorfă. Natura adevărată a celui vrăjit nu poate fi descoperită în absența iubirii: în basmele fantastice europene, înfățișarea de împrumut este îndepărtată definitiv doar după testarea atașamentului marital.

Obiceiurile matrimoniale străvechi sunt resimțite în basmul fantastic ca obstacole maritale și îndepărtate prin acțiunea purificatoare a focului ceremonial. Coincidența dintre basm și rit⁶ păstrează statutul celui ce îndeplinește gestul magic: cel mai adesea, focul este aprins în noaptea nunții de ultimul căsătorit din familie (soțul/soția făpturii supranaturale). Arderea învelișului dezgustător „înlătură piedicile pe care farmecele vrăjitoarelor le ridică în calea unirii dintre bărbat și femeie” (Frazer 1980 V: 60) și atrage fertilitatea⁷: soția însărcinată naște la finalul călătoriei de ispășire, după ce căsătoria este reînnoțată.

Motivul chipului ascuns este legat de două funcții pereche identificate de V.I. Propp: interdicția (II) și încălcarea (III) (1970: 34). Procedeele de modificare a sensului atribuit riturilor străvechi conferă funcției III „o dublă semnificație morfologică” (Propp 1970: 70). Greșeala eroului ca „element narativ de bază al discursului fantastic” (Vrabie 1975: 101) determină intriga și trecerea acțiunii la un nivel superior ce urmărește inițierea eroului. Dezvăluirea adevăratului chip atrage în majoritatea basmelor pedeapsa, dovadă a unor reminescente puternice ale mentalității arhaice punitivă față de orice încălcare a unui tabu. Forma extremă a sancțiunii este convertită în basme într-o călătorie cu rol de jertfă expiatoare în lumea de dincolo cu scopul de a-și regăsi soțul/soția pierdut/ă. Alte basme atestă inconsecvența gândirii populare: îndepărtarea învelișului blestemat anulează instantaneu vraja și determină deznodământul.

Conform clasificării Aarne-Thompson, basmele fantastice europene ce valorifică însoțirea celui de dincolo cu o făptură lumească se încadrează în tipurile

³ James Frazer atestă la numeroase populații primitive ceremonii periodice de izgonire a spiritelor rele încarnate într-un „medium material care le poate scoate din oameni” (IV 1980: 197). Anual, în Roma antică, pe 14 martie, comunitatea era purificată de răul întrupat într-un căraș uman: „un om îmbrăcat în piele de animal purtat în procesiune pe străzi, lovit cu vergi lungi și albe, [era] apoi alungat din oraș” (Frazer IV 1980: 227).

⁴ „partea de avere plătită soției sau soțului înainte de consumarea nunții (acea Morgengabe germană)” (Chevalier, Gheerbrant I 1995: 304).

⁵ „A-1 privi în față pe împărat, pretutindeni unde este considerat de natură divină reprezintă un sacrilegiu” (Chevalier, Gheerbrant II 1995: 38).

⁶ La popoarele arhaice, uneori focul ceremonial trebuia aprins de „bărbatul sau femeia care s-a căsătorit cel mai recent” (Frazer IV 1980: 300).

⁷ Focurile ceremoniale aveau calități magice: „sărind peste foc, scapi de nenoroc și perechile lipsite de copii vor dobândi urmași” (Frazer 1980 V: 23).

400–459 din ciclul *Rudele supranaturale sau vrăjite*. În cadrul acestei înregistrări cifrice, motivul chipului ascuns al bărbatului se regăsește în AT 425 *În căutarea soțului pierdut*, cu subtipurile AT 425A *Amor și Psyche*, AT 425C *Frumoasa și Bestia*, AT 425N *Soțul pasăre*, AT 430 *Prințul măgar*, AT 432 *Prințul pasăre*, AT 440 *Regele broască*, AT 441 *Pielea fermecată*. Soția cu chip supranatural determină materia epică în patru tipuri de basme: AT 401 *Fata transformată în animal*, AT 402 *Mireasa animal*, AT 407 *Fata floare*, AT 408 *Cele trei lămâi*.

Semnificativă pentru tipologizarea folclorului românesc este valoroasa lucrare a lui Lazăr Șăineanu, *Basmele române*, ce consacră un amplu capitol poveștilor mitico-fantastice din *Ciclul părăsirilor sau om-animal*. Cercetătorul include tipurile din clasificarea școlii finlandeze în trei categorii fundamentale care dezvoltă motivul abandonării: *Amor și Psyche*, *Melusina* și *Neraida*. Primul tip universal face referire la un episod din romanul scriitorului antic Apuleius, *Metamorfoze* (sau *Măgarul de aur*) și ilustrează natura proteică a soțului vrăjit. Conform clasificării lui Lazăr Șăineanu, transformarea femeii în zână sau animal apare în poveștile din categoriile *Melusina* și *Neraida*. Ca motiv suplimentar, în basmele fantastice reunite sub denumirea *Neraida*, se întâlnește episodul cu furtul straielor fermecate ale zânei de către un flăcău. Redobândirea veșmintelor echivalează cu retragerea perechii sacre în spațiul de dincolo și declanșează episodul *căutării soției pierdute* (AT 400).

Basmul *Făt-Frumos și fata negustorului* cules de Petre Ispirescu ilustrează primul tip universal menționat de Lazăr Șăineanu, AT 425A *Amor și Psyche* în clasificarea școlii finlandeze. Căsătoria ce survine în urma vânzării anticipate este o formă a „logodnei de jertfă” (Propp 1973: 325) săvârșite de popoarele arhaice. Fecioara nimerește într-o ambianță legată de complexul inițierii și păstrează doar în vis amintirea soțului nocturn. V. I. Propp menționează că în basmele de tipul *Amor și Psyche*, dispariția logodnicului în zorii zilei este „corelată cu motivul casei [mari] care rămâne pustie peste zi” (1973: 45). Consacrarea nupțială a fetei determină încheierea unei căsătorii temporare, întreruptă brusc de soția ce luminează chipul perechii fermecate. Tabuul privirii implică superstiții legate de deochi și funcționează în sens dublu (*Făt-Frumos* nu trebuie să fie văzut și nici să-și vadă soția pământeană). Existența soțului supranatural este înconjurată de secrete și tabuuri pentru că el aparține structural lumii de dincolo, iar încălcarea interdicției (funcția III) echivalează cu prejudicierea (funcția VIII). Legea substituirii atribuie în acest basm soțului călătoria expiatoare și încadrează partea a doua a basmului în AT 400 *În căutarea soției*. Reunirea celor doi soți în final echivalează cu reînnoirea căsătoriei ce devine una definitivă.

Tipul AT 425C *Frumoasa și bestia*, a cărui primă variantă este publicată de Jeanne-Marie de Beaumont în 1756, este ilustrat de numeroase variante în care soțul vrăjit dobândește înfățișări zoomorfe diverse: șarpe în folclorul rus (*Țareviciul fermecat*) și în cel grec (*Prințul șarpe*), cal în basmul danez *Frumoasa și Calul*, câine sau urs în basmele populare din Anglia (*Câinele cu dinți mici*), Germania (*Nuiaua fermecată*) și Elveția (*Prințul urs*). Basmul-tip valorifică puterea tămăduitoare a dragostei, ca leac împotriva blestemului, iar majoritatea versiunilor ulterioare respectă același fir epic. Situația inițială include motivul vânzării anticipate prin care mezina primește obiectul magic dorit, cel mai adesea, o floare, simbol al legământului marital. Fata merge să locuiască în palatul unei făpturi cu

înfățișare înspăimântătoare, dar refuză să-și asume statutul de soție. Logodnicul animal își reveală chipul uman în spațiul oniric, dar pământeanca este incapabilă să-l recunoască. A visa echivalează cu a dobândi putere magică ce o intensifică pe cea atribuită prin naștere⁸. Episodul căutării soțului pierdut se convertește aici în călătoria pe care o face fata acasă de unde se întoarce pentru a-și mărturisi dragostea și a încheia căsătoria.

Alexander Atanasiev include în culegerea sa de povești rusești basmul *Pana lui Finist Șoimanul*, variantă a tipului AT 432 *Prințul pasăre*. Motivul vânzării anticipate funcționează acum în sens invers: mezina unui negustor obține o pană a lui Finist cu ajutorul căreia îl invocă noaptea. Aruncarea penei pe podea înlocuiește arderea firelor de păr ca „modalitate magică de atragere a spiritului obligat să se înfățișeze dinaintea celui care îl invocă” (Propp 1973: 218). Funcția cu numărul III din tipologia lui V. I. Propp, încălcare, se realizează aici într-o formă atenuată: fata dobândește, cu ajutorul aceleiași unelte năzdrăvane, veșminte și podoabe, iar într-o zi uită în păr o agrafă de aur.

Ca urmare a intervenției răufăcătorului, prejudicierea cunoaște în acest basm o formă violentă: cele două surori ale fetei înfig în cercevele cuțite și ace ce provoacă vătămarea șoimului. Eroul are putere de transubstanțiere sporită: se transformă în porumbel ca să nu se lipească farmecele de el și se refugiază în tărâmul celălalt, ceea ce determină drumul chinuitor al soției.

Un alt basm rusesc, *Marea Morevna*, ilustrează cazul rar al însoțirii cu animale magice care își păstrează înfățișarea: un șoim, un vultur și un corb se căsătoresc cu trei surori înaintea cărora își dezvăluie natura umană. Triplicarea chipului ascuns încadrează prima parte a basmului în tipul AT 552 *Animalele-cumnați*. În virtutea legăturilor de familie, cele trei personaje însoțesc manifestarea funcției XI (plecarea eroului de acasă): devin donatori și apoi ajutoare năzdrăvane datorită cărora eroul își recapătă soția furată de zmeu.

Frații Grimm includ în colecția lor de povești textul *Măgărușul* (AT 430) ce ilustrează una dintre caracteristicile basmului fantastic: atribuirea de acțiuni identice oamenilor, obiectelor și animalelor. Pețitorul cu chip animalier se comportă ca un om, dorește aceleași lucruri și, în ciuda reticenței inițiale, este tratat ca un om și acceptat ca mire al fetei de împărat. Noaptea nunții aduce renunțarea temporară la deghizare. Încadrarea în uniunea gentilică a soției este facilitată aici de socrul ce poruncește să fie arsă pielea și „stă el însuși lângă foc până când pielea se transformă în cenușă” (Grimm 2007: 432).

Tipul AT 440 *Regele broască* ilustrat în spațiul european de numeroase variante motivează însoțirea cu ființa vrăjită ca o consecință a vânzării anticipate la care fecioara consimte pentru a-și recupera un obiect pierdut (variantele germană *Regele-broască sau Heinrich cel cu inima ferecată*). În varianta ungurească (*Broasca fermecată*), eroina promite să doarmă alături de logodnicul animal în schimbul permisiunii de a lua apă din fântâna în care locuiește broasca. Același leac împotriva blestemului apare în variantele englezești: *Fecioara și broasca* și *Fata vitregă a regelui și broasca*. În celelalte versiuni studiate, vraja este îndepărtată prin

⁸ În credințele populare „mezinel ar fi dotat cu calități cu eficiență magică, fiind apt a îndeplini unele roluri în practicile descântatului” (Bârlea 1976: 47).

gesturi violente în noaptea nunții: în basmul german, mezina cuprinsă de dezgust izbește de perete broasca, în timp ce într-o variantă din Scoția, *Regina care a cerut apă vie*, soțul supranatural este cel ce solicită decapitarea ca leac împotriva blestemului.

Tipul 441 *Pielea fermecată* atribuie soțului fermecat înfățișare zoomorfă diversă, de urs, porc, șarpe, arici. Chipul de urs al soțului apare într-o variantă românească și într-una germană. Puterea sa apotropaică evidențiată de supeștiile românești⁹ nu este atribuit al personajului de basm fantastic care nu poate îndepărta singur blestemul. În textul *Ursul, fecior de împărat*, inclus de Ioan Micu Moldovan în *Povești populare din Transilvania*, tânărul damnat să trăiască în reclusiune pentru a răscumpăra păcatele părinților este o făptură hibridă, la granița dintre uman și animal. Motivul chipului ascuns cunoaște aici o dezvoltare particulară: ursul mărturisește viitorului socru că mântuirea îi poate fi adusă doar de dragoste, ceea ce determină acceptul fecioarei de a-i deveni soție.

În basmul german *Blană-de-urs* atestat de Frații Grimm, înfățișarea zoomorfă survine treptat în urma unei înțelegeri încheiate cu diavolul ce impune interdicția spălării. „Ca formă de invizibilitate” (Propp 1973: 158) nespălarea, corelată cu tabuul tăierii părului, este un element al riturilor de inițiere. Vânzarea anticipată cunoaște acum o formă inversată: fata unui om sărac este de acord să se căsătorească cu ursul, ca mulțumire pentru ajutorul acordat părintelui ei. Însoțirea este substituită acum de funcția înfierării, formă a solidarității dintre cei doi logodnici. După șapte ani, când se împlinește sorocul înțelegerii cu diavolul, eroul își recapătă înfățișarea umană (funcția XXIX transfigurarea), iar jumătățile de inel determină recunoașterea sa ulterioară.

Lazăr Șăineanu analizează mai multe variante românești ce valorifică pe larg imaginea pământeanului metamorfozat în șarpe. Cercetătorul indică drept basm tip textul *Șarpele* cules de Dumitru Stăncescu (1978: 174) a cărui structură epică este reluată parțial de celelalte versiuni. Un unchiș fără copii adoptă un șarpe „cu cap de om” (Șăineanu 1978: 174) care vorbește de-abia la vârsta maturității și cere de soție pe fiica împăratului. Atribuirea trupului de șarpe prin blestem echivalează în acest basm cu un câștig în plan magic ce face posibilă depășirea probelor impuse de viitorul socru. Căsătoria cu o pământeană declanșează procesul de abolire a vrăjii malefice: straiul de animal poate fi lepădat noaptea, dar mai trebuie păstrat încă nouă ani în spațiul diurn. Încălcarea regulilor purității rituale de către soție înainte de soroc reflectă superstiții românești legate de rolul focului în dezvăluirea naturii umane a șarpelui¹⁰. Arderea pielii devine punct de înnodare a intrigii și determină călătoria expiatoare în tărâmul de dincolo, iar partea a doua a textului se încadrează în AT 425 *În căutarea soțului pierdut*.

Numeroase basme fantastice europene din tipul AT 441 ce prezintă metamorfoza bărbatului în porc ilustrează latura spirituală a acestui simbol

⁹ „Alungă toate relele de la casa unde joacă (boli, drac, farmece)” (Nicolau, Mihalache 2012: 274).

¹⁰ „Șerpele are picioare pe care le scoate numai când îl pui pe jărteac” (Nicolau, Mihalache 2012: 256).

animalier¹¹: în folclorul italian (*Regele porc*), francez (*Prințul Marcassin*), german (*Porcul sălbatic*), românesc (*Porcul cel fermecat*). În varianta italiană culeasă de Giovanni Francesco Straparola, fiul de împărat nu se poate lepăda de chipul animalier cu care s-a născut decât după ce se va fi căsătorit de trei ori. Sacrificarea sângeroasă a primelor două soții reprezintă o etapă esențială în procesul de anulare a blestemului ce este răscumpărat astfel mai întâi prin sânge, apoi prin dragostea ultimei soții. Înlăturarea efectivă a vrăjii se face printr-un gest simbolic al figurii paterne care sfâșie pielea de porc, apoi cedează tronul fiului său.

Varianta franceză, atestată de Madame d'Aulnoy, include, în plus, dorința tatălui de a-și izola fiul născut cu înfățișare de porc. Aici sacrificarea primelor două mirese apare într-o formă atenuată și supusă explicației logice: prima mireasă se sinucide pentru a evita căsătoria cu un porc. Sora ei mijlocie încearcă în noaptea nunții să îl sugrume pe mire pentru a-i răzbuna moartea, dar acesta o ucide. A treia fecioară acceptă de bunăvoie însoțirea și, într-o noapte, ascunde pielea soțului său. Dimineața eroul încearcă să-și îmbrace din nou veșmântul animalier, dar acesta se micșorase și el rămâne definitiv cu chipul de om.

Povestea *Porcul cel fermecat*, culeasă de Petre Ispirescu, include în situația inițială primele trei funcții ale personajelor identificate de V.I. Propp: *absența* tatălui, *interdicția* de a intra într-o anumită cameră a palatului și *încălcarea* poruncii paterne de către cele trei fiice. A citi din cartea cu funcție magică înseamnă a provoca împlinirea destinului: „Pe fata cea mică a acestui împărat are s-o ia de soție un porc” (Ispirescu 1988: 53). Împăratul percepe natura adevărată a peștorului porc și își îndeamnă fiica la supunere matrimonială: „cuvintele și purtarea înțeleaptă a acestui porc nu este de dobitoc; odată cu capul nu crez eu ca el să se fi născut porc. Trebuie să fie vreo fermecătorie sau altă drăcie aici” (Ispirescu 1988: 55). Mireasa silită să accepte un soț dezagreabil, cu o formă neomenească își schimbă atitudinea când descoperă în spațiul nocturn chipul uman al soțului.

Prejudicierea (funcția VIII) survine în urma acțiunii răufăcătorului: o vrăjitoare îi oferă tinerei soții leacuri pentru a neutraliza farmecele ce-i închiseseră soțul în pielea de porc, dar acestea produc o intensificare a vrăjii. Partea a doua a acestui basm aparține tipului 425 *În căutarea soțului pierdut*, iar finalul explicitează legea echivalenței: „tu ai suferit pentru mine și eu pentru tine” (Ispirescu 1988: 62).

Alte două variante românești (*Povestea cu Poarca și Argeș*), culese de Cristea Sandu Timoc, respectiv de Ion Opreșan, urmăresc un fir epic comun: eroul apare pe lume și crește în pielea de porc, vădindu-și natura umană prin darul de a vorbi. La maturitate își trimite tatăl s-o pețescă pe fata împăratului cu care se însoțește după ce își dovedește puterile magice. Nunta încheiată împotriva dorinței fetei silită de tată aduce îndepărtarea parțială a blestemului: soțul își leapădă pielea doar pe perioada nopții. Rolul răufăcătorului este atribuit acum mamei la sfatul căreia soția arde pielea de animal, gestul ei fiind o formă de realizare a prejudicierii. Partea a doua a basmelor se încadrează în tipul AT 425, iar finalul aduce reînnoarea căsătoriei.

¹¹ Parabola evanghelică a mărgăritarelor aruncate porcilor vede în acest animal un simbol „al adevărilor spirituale revelate fără chibzuință celor ce nu sunt demni să le primească și nici în stare să le înțeleagă” (Chevalier, Gheerbrant III 1995: 121).

Metamorfozarea flăcăului în porc în variantele românești reflectă credințele conform cărora „unele femei nasc în loc de copil [...] un purcel, care se zice «crasnic» și care începe a țipa și a fugi prin casă” (Nicolau, Mihalache 2012: 80). Înfățișarea zoomorfă este îndepărtată prin recursul la rolul purificator al flăcării:

babele dau foc la sobă, fac jăratec mult; apoi iau [crasnicul] la goană prin casă, până când, neavând alt loc de scăpare, țâșnește în sobă; se astupă la gură și se arde. Astfel scapă de crasnic (Nicolau, Mihalache 2012:80).

Descântecele de ursit recurg la procedeul substituirii prin folosirea unui anumit material organic:

În sara de ajunul Sf. Vasile, fetele mari pun pe o vatră arsă două fire de porc ursite, unul cu numele fetei și altul cu al tânărului ce voiește a lua în căsătorie; dacă firele de păr arzând se împreună, atunci fata va lua în căsătorie pe acel tânăr, iar altfel, nu (Nicolau, Mihalache 2012: 293).

În alte basme asimilabile tipului internațional AT 441, apare ariciul ca „travestire tranzitorie a eroului principal” (Bârlea 1976:12). Varianta rusească, *Prințul arici*, ilustrează motivul „logodnicului din pădure cu înfățișare zoomorfă” (Propp 1973: 170). Natura umană este revelată în urma unui ceremonial de influență creștină, pe care logodnica îl îndeplinește la îndemnul preotului. În timpul cununiei, mireasa își stropește de trei ori soțul animal cu apă sfințită, se înțeapă într-un ac de al lui și lasă să picure trei stropi de sânge asupra soțului animal. Consacrarea nupțială prin sacrificiul sângelui înlocuiește aici călătoria de ispășire a soției din tipul AT 425. Varianta ungurească, *Ariciul, negustorul, regele și omul sărac*, recurge la triplicarea logodnicelor pe care eroul le obține prin procedeul vânzării anticipate. Această versiune conține o inversare a rolurilor: ariciul este ales de mezina împăratului, ceea ce îndepărtează imediat vraja.

Basmul cules de Frații Grimm, *Hans, ariciul*, îmbină elemente din cele două variante anterioare: înfățișarea animalieră reprezintă împlinirea dorinței tatălui ce vrea un copil cu orice chip. Totuși fiul zoomorf va fi izolat în pădure, iar la maturitate își obține soția prin metoda cunoscută: un împărat își oferă fiica în schimbul indicării drumului. Socrul mijlocește și de această dată încadrarea tânărului în noua orânduire familială și tot el aduce eliberarea de sub blestem. În noaptea nunții, împăratul poruncește unor slujitori „să aprindă un foc mare pentru că [ariciul], când se va duce la culcare, își va lepăda pielea cu țepi și o va lăsa lângă pat; ei s-o ia, s-o arunce în foc și s-o păzească până ce flăcările o vor mistui” (Grimm 2007: 311). Dezvăluirea chipului adevărat necesită contribuția comunității extinse în care se încadrează eroul: vracii vestiți ai împărăției îndepărtează ultimele efecte ale blestemului, iar eroul „se făcu alb și frumos ca un prinț din poveste” (Grimm 2007: 311).

Natura supranaturală a soției apare în patru tipuri de basme, conform clasificării Aarne-Thompson, și în două categorii universale, *Melusina* și *Neraida*, după clasificarea lui Lazăr Șăineanu. În tipul AT 401 *Fata transformată într-un animal* și AT 402 *Mireasa animal*, interdicția (funcția II) și încălcarea (funcția III) intervin în acțiune după găsirea logodnicei vrăjite. Tipul AT 401 este ilustrat de prima parte a basmului german *Corbul* cules de Frații Grimm. Fenomenul travestirii cunoaște aici o valorificare particulară, fiind o formă de prejudiciere, o pedeapsă pe

care mama o aplică fiicei obraznice. Îndepărtarea blestemului este posibilă dacă timp de trei zile logodnicul ei nu doarme și respectă tabuuri alimentare. Din punct de vedere morfologic, încălcarea interdicției de a dormi declanșează intriga și încadrează partea a doua a basmului în tipul AT 400 *În căutarea miresei pierdute*.

Tipul AT 402 *Mireasa animal* atribuie soției înfățișarea de broască în variante precum: *Lacul fermecat* (Grecia), *Prințul care s-a căsătorit cu o broască* (Italia), *Crăiasa-broască* și *Înțeleapta Vasilisa* (Rusia). Funcția VIIIa, lipsa, se realizează în aceste basme ca urmare a intervenției unor „personaje-mediatori” (Propp 1970: 78). Tatăl (sau o femeie bătrână în versiunea italiană culeasă de Andrew Lang) îl face pe erou să simtă că are nevoie de o mireasă. Prinții folosesc praștii (în versiunea italiană atestată de Calvino) sau săgeți (în variantele rusești) pentru a-și găsi miresele. Varianta românească, *Broasca țestoasă*, înlocuiește săgeata slobozită pentru găsierea ursitei cu o nuia – obiect cu virtuți magice care atrage perechea fermecată.

După ce mezinul întâlnește la baltă o broască, subiectul evoluează diferit în basmele supuse analizei. În textul cules de Petre Ispirescu, jurământul marital rostit de logodnic are valențe magice și provoacă anularea instantanee a blestemului: „Broasca se dă de trei ori peste cap și devine o zână gîngășă și frumoasă” (Ispirescu 1988: 39). În versiunile rusești, *hybrisul* arderii pielii de animal de către soț o obligă pe eroină să-și asume un alt chip de împrumut (lebdă) și să se refugieze în ținutul lui Coșcei cel fără de moarte. La finalul călătoriei expiatoare, soțul află sursa răului: invidios pe înțelepciunea fiicei sale, tatăl o blestemase să rămână trei ani sub chip respingător de broască.

Pentru folclorul românesc, Lazăr Șăineanu indică drept basm-tip textul *Zâna-Zânelor* cules de Petre Ispirescu. Sfera acțiunilor eroului este determinată de succesiunea aceluiași funcții: VIIIa, lipsa miresei, plecarea de acasă în căutarea săgeții indicator (funcția XI) ce îl conduce pe flăcău într-o pădure de unde se întoarce acasă urmat de șase bufnițe. După prima noapte, logodnica și cele cinci slujitoare ale ei își relevă chipul uman. Soțul totuși arde straietele fermecate, din dorința mărturisită ulterior de a-și elibera soția de blestem, dar cu consecințe imediate drastice: zâna se retrage în tărâmul de dincolo în chip de porumbel. Arderea pielii creează deci „o complicație, devine un nou punct de înnodare a intrigii ce declanșează două acțiuni consecutive: dispariția zânei și căutarea ei de către erou” (Propp 1973: 173). Valoarea compensatoare a călătoriei bărbatului este subliniată în final de soția regăsită: „Așa am fost noi urșiți să pătimim” (Ispirescu 1988: 202).

Alte trei tipuri de povești mito-fantastice care atribuie logodnicii chip animal sau vegetal sunt ilustrate de câte o variantă. În basmul german *Jorinde și Joringel* AT 405, vrăjitoarea care transformă în privighetori fetele rătăcite în pădure îndeplinește rolul funcțional al răufăcătorului. Joringel află remediul pe cale onirică și își eliberează logodnica de vrajă cu ajutorul unei flori roșii. Tipul AT 407 *Fata floare* apare în *Poveste-ghicitoare*, text cules de Frații Grimm. Trei femei sunt prefăcute în flori de câmp identice, dar una dintre ele poate petrece noaptea în casă. Aceasta își îndeamnă soțul să îndeprăteze blestemul: „- Dacă vii [...] în timpul dimineții să mă rupi, voi fi salvată și voi rămâne tot timpul cu tine” (Grimm 2007: 456). Bărbatul culege floarea fără rouă și astfel menține definitiv forma umană a soției sale. În tipul 408 *Cele trei lămâi*, ilustrat de un basm italian prelucrat de

Giambattista Basile, logodnica parcurge înainte de încheierea căsătoriei o dublă metamorfoză: de pasăre și lămâie. Arderea veșmântului animal este înlocuită aici de incendierea răufăcătorului, gest ce echivalează cu izgonirea răului din comunitate.

Al treilea tip universal, *Neraida*, inclus de Lazăr Șăineanu în *Ciclul părăsirilor sau om-animal* dezvoltă în plus față de a doua categorie motivul straielor fermecate ale zânei ca unealtă năzdrăvană (funcția XIV). Variantele acestui tip se găsesc în folclorul suedez (*Fecioara lebedă*) și german (*Cele trei lebede*), iar Joseph Jacobs reconstruiește din surse europene diverse basmul *Fecioarele lebede*. Variantele urmăresc, de obicei, același fir epic: lipsită de atributele sale magice, zâna rămâne temporar prizonieră în spațiul profan până ce își redobândește straietele prin viclenie. Plecarea soției fermecate marchează uneori deznodământul (în varianta suedeză soțul moare de tristețe), dar în alte basme este punctul de înnodare al intrigii (în varianta germană cei doi tineri se reunesc după ce soțul depășește canonul tăcerii).

Moses Gaster include în colecția sa *Rumanian Bird and Beast Stories*, publicată în 1915, povestea *Fecioara lebedă și regele*. Metamorfoza este triplicată aici ca urmare a intervenției răufăcătorului ce tulbură armonia familiei regale. Cele trei chipuri (animal, uman și vegetal) sunt tot atâtea modalități de a contracara acțiunile răufăcătorului: vicleșugul (funcția VI) și prejudicierea (funcția VIII). În această versiune, eroina renunță de bunăvoie la puterile ei după călătoria în tărâmul de dincolo unde își ia rămas bun de la familia sa.

Analiza motivului literar al chipului ascuns în basmele fantastice europene se dovedește un proces de „arheologie culturală” (Oișteanu 2004: 364) ce pune în evidență constante, dar și modificări operate la nivelul mentalității populare. Metamorfoza provizorie rămâne o formă de prejudiciere a cărei remediere se face întotdeauna pe cale maritală. Uneori vraja malefică are un termen pe care cineva, apropiat victimei, îl încalcă fără să știe, prelungindu-l, iar sentimentul culpabilității insuflat „neofitului îl face să îndure toate chinurile rituale” (Hulubaș 2009: 245). Căutarea celui dispărut devine atunci o călătorie inițiativă, iar dezvăluirea eului ascuns conduce în final la refacerea cuplului.

Bibliografie

- Bârlea 1976: Ovidiu Bârlea, *Mică enciclopedie a poveștilor românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Chevalier, Gheerbrant 1994: Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri, mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, vol. I, II, III, București, Editura Artemis.
- Frazer 1980: James George Frazer, *Creanga de aur*, vol. I–V, traducere de Octavian Nistor, note de Gabriela Duda, București, Editura Minerva, Biblioteca pentru toți.
- Grimm 2007: *Poveștile Fraților Grimm*, ediția integrală a poveștilor Fraților Grimm, traducere de Viorica S. Constantinescu, ilustrații de Ludwig Richter, Iași, Editura Polirom.
- Hulubaș 2009: Adina Hulubaș, *Trasee inițiatice în folclorul literar românesc. Structuri stilistice*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Ispirescu 1988: Petre Ispirescu, *Legende sau basmele românilor*, ediție îngrijită de Aristița Avramescu, vol. I, II, București, Editura Cartea Românească.

- Moldovan 1987: Ion Micu Moldovan, *Povești populare din Transilvania culese prin elevii școlilor din Blaj (1863-1878)*, ediție îngrijită de Ion Cuceu, prefață de Ovidiu Bîrlea, București, Editura Minerva.
- Nicolau, Mihalache 2012: *Credințe și superstiții românești* după Artur Gorovei și Gh.F. Ciușanu, ediție de Irina Nicolau și Carmen Mihalache, ediția a II-a, București, Editura Humanitas.
- Oișteanu 2004: Andrei Oișteanu, *Ordine și haos. Mit și magie în cultura tradițională românească*, ediție ilustrată, Iași, Editura Polirom.
- Oprișan 2002: Ion Oprișan, *Basme fantastice românești*, vol. I–III, București, Editura Vestala.
- Propp 1973: V.I. Propp, *Rădăcinile istorice ale basmului fantastic*, traducere de Radu Nicolau, prefață de Nicolae Roșianu, București, Editura Univers.
- Șăineanu 1978: Lazăr Șăineanu, *Basmele române în comparațiune cu legendele antice clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice*, ediție îngrijită de Ruxandra Niculescu, prefață de Ovidiu Bîrlea, București, Editura Minerva.
- Timoc 1998: Sandu Cristea Timoc, *Povești populare românești*, București, Editura Minerva.
- Vrabie 1975: Gheorghe Vrabie, *Structura poetică a basmului*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.

The Concealed Face in the European Fairy Tales

According to the Aarne-Thompson classification, the fairy tales that present the marriage between an earthling and an enchanting creature, forced to bear an animal skin is illustrated by numerous types: *The Girl Transformed into an Animal* 401, *The Animal Bride or the Mouse Bride* 402, *Jorind and Joringel* 405, *The Flower Girl* 407, *The Three Lemons* 408, *Cupid and Psyche* 425A, *Beauty and the Beast* 425C, *The Bird Husband* 425N, *Prince Donkey* 430, *The Bird Lover* 432, *The Frog King* 440, *In Enchanted Skin* 441.

The concealed face is a literary motif widely spread in the European folklore and it follows a distinctive epic thread: the marriage to a supernatural being brings about the interdiction of revealing its true nature to the others, apart from the wife/husband. The secret must be kept until the spell is over, but it is always unveiled beforehand. Therefore, the spell is instantly cast away or the guilty one leaves in search of his/hers supernatural companion. The initiatic journey that follows tests the earthling's marital fidelity. The happy end brings the release from the spell and the preservation of the human form.

Lazăr Șăineanu's work *The Romanian Fairy Tales* typologizes the Romanian folklore and dedicates a chapter to *The Leaving Cycle or the Animal Companion*. The researcher analyzes three fundamental types: *Cupid and Psyche*, *Melusina* and *Neraida*. The first category of fairy tales corresponds to the AT 425A and AT 441 types and presents the animal husband (pig, snake, donkey, bear). The fairy or animal bride appears in the other two categories, *Melusina* and *Neraida*, that include the other types according to the Finnish classification. In *Neraida*, an adjacent motif is to be found: the enchanted gown of the fairy stolen by a lad. Deprived of her magic powers, she is forced to wed the lad. She remains in his world until she cunningly gets her clothes back and flies away to the other world. The husband's journey that follows illustrates *The Quest for a Lost Bride* AT 400.